

مفهوم و جایگاه اعمال حقوقی الکترونیکی و شرایط انعقاد آن

ابراهیم تقی‌زاده*

استادیار دانشگاه پیام نور

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۲/۲۰ - تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۰/۷/۲۵)

چکیده:

قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۲ به تصویب رسید و به این ترتیب، تجارت به روش الکترونیکی برای نخستین بار در سطح ملی به رسمیت شناخته شد. از محوری‌ترین مباحث در حقوق تجارت، بحث قراردادهای الکترونیکی است که با پیدایش تجارت الکترونیکی، با شیوه جدیدی از قراردادهای مواجه خواهیم بود که «قراردادهای الکترونیکی» می‌باشند.

آیا قراردادهای الکترونیکی را می‌توان همانند قراردادهای سنتی و غیرالکترونیکی منعقد کرد؟ در این مقاله با بررسی مفهوم و جایگاه اعمال حقوقی الکترونیکی و اسباب و شرایط انعقاد قراردادهای الکترونیکی، خواهیم دید که در نحوه شکل‌گیری و انعقاد این دو دسته از قراردادهای تفاوت بارزی وجود دارد، هر چند از رهگذر آثار، احکام و ماهیت، هیچ تفاوتی با قراردادهای سنتی ندارند.

کلید واژه‌ها: تجارت الکترونیکی، قرارداد الکترونیکی، وب سایت، داده پیام، آنسیترال.

۱. مقدمه:

ارمغان دنیای مدرن، یعنی تجارت الکترونیکی، بعد از اختراع وسایلی مانند تلفن و دورنگار و... از درون دنیای پر آشوب تجارب سر بر آورد. همزمانی گسترش این تجارت نوین و طرح جهانی سازی اقتصاد و پیوستن جوامع مختلف به این طرح و نیز گسترش روزافزون کاربران شبکه جهانی اینترنت، این تجارت نوین را به تجارتی فرا سیستمی مبدل ساخت به طوری که امروزه، خود را به عنوان امری اجتناب ناپذیر در متن زندگی انسان امروز جاودانه ساخته است. و با حذف مرزها، گمرکها و واسطهها، امکان تجارت را در یک دهکده جهانی مهیا نموده است.

انقلاب تجارت الکترونیکی، روشها، اعمال تجاری و قراردادهای تجاری را نیز متحول کرده است. عرضه کالا در شبکه جهانی وب، با چند ده میلیون خریدار در سطح جهان با کمترین هزینه ممکن موجب شده است که تجار امروزی به طور مستقیم و از طریق ارتباط اینترنتی با مشتریان خود تماس برقرار کرده قراردادهای تجاری را به صورت لحظه‌ای منعقد کرده و تعهدات خود را در قبال مشتریان به انجام برسانند.

روند روبه رشد و استقبال چشمگیر جهانی از پدیده تجارت الکترونیکی لزوم توجه به فضای تازه‌ای در جامعه جهانی و هم چنین ایجاد چارچوب‌های حقوقی مناسب، و قوانین و مقررات دقیق و کامل را در این زمینه گوشزد می‌کند. در این راستا در سطح ملی، قانون تجارت الکترونیکی در ۱۷ دیماه ۱۳۸۲، از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت.

این قانون به علت آنکه آکنده از تاسیسات حقوقی بدیع و بسیار جدید است، منشاء تحولات بسیار مهمی در کشور شده است. دامنه موضوعات در تجارت الکترونیکی گسترده و ابعاد آن متنوع و متعدد می‌باشد که طرح همه آنها در یک مقاله نمی‌گنجد، اما از آنجا که «اعمال حقوقی و خصوصاً قراردادهای الکترونیکی» نقطه کانونی مباحث مربوط به حقوق تجارت الکترونیکی است، در این مقاله مفهوم و جایگاه قراردادهای الکترونیکی و شرایط انعقاد آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. این که موقعیت و جایگاه اعمال حقوقی در سطح ملی و بین المللی چگونه است؟ قراردادهای الکترونیکی چگونه منعقد می‌شوند؟ و شرایط عمومی و اختصاصی انعقاد قراردادهای الکترونیکی چه می‌باشد و چه تفاوتی با نحوه انعقاد قراردادهای سنتی دارد؟ از مباحث و موضوعات مهم این گفتمان می‌باشد.

گفتار اول: مفهوم اعمال حقوقی الکترونیکی:

ابتدا لازم است مفهوم چند ماهیت حقوقی بیان شود.

الف) قرارداد:

عقد یا قرارداد در مفهوم حقوقی، دارای دو معنی است. در معنی اسم مفعولی عبارت است از «ماهیت حقوقی که با همکاری متقابل اراده دو یا چند شخص در عالم اعتبار به وجود می‌آید.» و در معنی مصدری عبارت است از «همکاری متقابل اراده دو یا چند شخص در ایجاد ماهیت حقوقی (شهیدی، ۱۳۸۱: ۹)».

ماده ۱۸۳ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «عقد عبارت است از اینکه یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آنها باشد.»
قرارداد به معنی عام شامل کلیه عقود معین و غیر معین می‌باشد و در معنی خاص صرفاً عقود غیر معین را شامل می‌شود.

ب) ایقاع:

ماهیت حقوقی ای است که به اراده یک طرف، انشاء شده و پدید می‌آید. ایقاع ممکن است بیش از یک طرف ذینفع داشته باشد، مانند اخذ به شفعه^۱ و ابراء^۲ و در مواردی نیز دارای یک طرف ذینفع می‌باشد. مانند اعراض^۳ و حیات مباحات^۴ به قصد تملک. برخی از ایقاعات به صورت ذهنی و با انشای ارادی مقرون به نوعی ابراز پدید می‌آید، مانند اعراض و ابراء و برخی دیگر به صورت عملی و با اقدام به یک عمل مادی، پدید می‌آید و صرف انشاء ارادی موجب پدیداری آنها نمی‌شود، مانند حیات مباحات و اخذ به شفعه (که اولی، نیازمند انجام فعالیت و دومی مستلزم پرداخت قیمتی است که مشتری به شریک داده است).

بدین ترتیب ایقاعات بر دو دسته‌اند: ایقاعاتی که به صورت ذهنی و با ابراز اراده پدید می‌آیند و دسته دوم ایقاعاتی که نیازمند انجام عملیات مادی هستند. در ایقاعات نوع اول، ابراز اراده ذهنی از طریق الکترونیکی امکان‌پذیر است. (مانند ابراء) اما در آن دسته از ایقاعاتی که نیازمند انجام عمل خاصی است، چنانچه انجام عمل از طریق شبکه‌های الکترونیکی امکان‌پذیر باشد. (مانند اخذ به شفعه که نیازمند پرداخت است و این کار از طریق الکترونیکی مقدور است) آن نوع ایقاعات

۱. ماده ۸۰۸ قانون مدنی

۲. ماده ۲۸۹ قانون مدنی

۳. ماده ۱۷۸ قانون مدنی

۴. ماده ۱۴۷ قانون مدنی

مشمول ایقاعات الکترونیکی است. لکن آن دسته از ایقاعاتی که به صورت الکترونیکی امکان پذیر نمی‌باشد، مانند حیازت مباحث در این شمول قرار نمی‌گیرد. با این وجود، از آنجایی که تمرکز بحث ما در اعمال حقوقی بر قراردادهای الکترونیکی است در گفتار بعدی به موقعیت حقوقی قراردادهای الکترونیکی می‌پردازیم.

گفتار دوم: جایگاه و موقعیت حقوقی قراردادهای الکترونیکی

در حقوق داخلی «حاکمیت اراده» به معنی «خلاقیت قصد انشاء در ایجاد ماهیت حقوقی یک جانبه یا چند جانبه» به رسمیت شناخته شده است. در حقوق اسلامی نیز، «آزادی اراده افراد» برای تشکیل عقود و پدیدآمدن ایقاعات نقش عمده‌ای دارد و سازنده بودن اراده با تمسک به آیات و روایات متعدد بیان گردیده است. از جمله آیه «تجاره عن تراض»^۱، آیه «وفو بالعقود»^۲، روایات نبوی «الناس مسلطون علی اموالهم»، «المؤمنون عند شروطهم» و قاعده «العقود تابعه للقصد»، در این رابطه قابل ذکر است.

اراده افراد نه تنها منشاء تاسیس یک قرارداد، بلکه منبع و مدار تفسیر آن نیز هست و تفسیری که کاشف اراده طرف‌های قرارداد نباشد، فاقد اعتبار است.

قانون نیز که چارچوب و مبنای نظم عمومی است، به اعمال حقوقی اعتبار می‌بخشد و قلمرو اراده اشخاص را محدود می‌کند. بنابراین قانون دو نقش در تعیین جایگاه قراردادها ایفا می‌کند:

- ۱- باعث اعتبار بخشیدن به قراردادها و اراده انسان‌ها می‌شود و بدون حمایت قانون، اراده انسان‌ها فاقد نقش سازنده در اعمال حقوقی است.
- ۲- باعث تحدید قلمرو حاکمیت اراده و نظم بخشیدن به چگونگی بروز آن و تعیین محدوده و آثار مخلوقات حقوقی می‌شود.

ماده «۱۰ قانون مدنی» مقرر می‌دارد: «قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده اند در صورتیکه خلاف صریح قانون نباشد، نافذ است». بدین ترتیب قانونگذار ما، اصل مباح بودن قراردادها را پذیرفته است، و البته آن را فقط در چارچوب قانون نافذ می‌داند. بر این اساس، قراردادهای الکترونیکی نیز باید از هر دو مبنای مذکور برخوردار باشند، تا معتبر شناخته شوند. یعنی «حاکمیت اراده» و «حمایت قانون».

۱. آیه ۲۹ سوره نساء

۲. آیه ۱ سوره مائده

بند «ص ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی»، قرارداد الکترونیکی را با عنوان «عقد از راه دور»^{۲۱} تعریف نموده و به رسمیت شناخته است و مقرر می‌دارد: «عقد از راه دور عبارت است از ایجاب و قبول راجع به کالاها و خدمات بین تامین کننده و مصرف کننده با استفاده از وسایل از راه دور». همچنین این قانون، شیوه‌های مختلف ابراز اراده انشایی را نیز به رسمیت شناخته است. از جمله ابراز اراده انشایی چه به وسیله خود اصل ساز^{۲۲} و چه به وسیله شخصی که از جانب اصل، مجاز به این کار بوده است، قابل قبول می‌باشد. ماده «۱۸ قانون تجارت الکترونیکی» در این خصوص مقرر می‌دارد: «در موارد زیر داده پیام منسوب به اصل ساز است: الف) اگر توسط اصل ساز و یا بوسیله شخصی ارسال شده باشد که از جانب اصل ساز مجاز به این کار بوده است...»

از طرفی در فضای الکترونیکی ممکن است، ابراز انشایی، به سیستم‌های اطلاعاتی برنامه ریزی شده، با تصدی خودکار واگذار شود. این یک ساز و کار تازه است که در نظام غیر الکترونیکی مرسوم و عملی نمی‌باشد. نظام‌های اطلاعاتی رایانه‌ای می‌توانند به نحوی برنامه ریزی شوند، که برای برخی عمل‌ها یا عکس‌العمل‌ها از هوشمندی لازم برخوردار باشند. بدین ترتیب یک سیستم اطلاعاتی برنامه ریزی شده می‌تواند پیشنهاد فروش (ایجاب) کالایی را از طرف مقابل، دریافت و بررسی نماید؛ و اراده انشایی فرد را در قبول یا رد پیشنهاد اراده شده به نحو خودکار تنظیم و برای ایجاب دهنده، ارسال نماید. یا این‌که کلاً پیشنهاد (ایجاب) معامله‌ای را به جای انسان تنظیم نموده، و به طور خودکار برای یک یا چند شخص ارسال نماید.

بند «ب ماده ۱۸ قانون تجارت الکترونیکی»، مبین همین مساله می‌باشد: «... ب، اگر به وسیله سیستم اطلاعاتی برنامه ریزی شده، یا تصدی خودکار از جانب اصل ساز، ارسال شود.» البته مواد «۲۰ و ۲۳ قانون تجارت الکترونیکی»^{۲۳}، استثنائاتی را نیز بیان می‌کند که در آن موارد، نمی‌توان پیام‌های دریافت شده از جانب اصل ساز را به معنای ابراز اراده انشایی او تلقی نمود (شکوری مقدم، ۱۳۸۴: ۹۳).

1. Distance Contract

۲. این واژه در بند ب ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی چنین تعریف شده است: «منشاء اصلی داده پیام است، که داده پیام به وسیله او، یا از طرف او تولید یا ارسال می‌شود. اما شامل شخصی که در خصوص داده پیام به عنوان واسطه عمل می‌کند، نخواهد بود» به زبان ساده‌تر می‌توان گفت که اصل ساز در حقیقت همان فرستنده پیام است. البته فرستنده‌ای که خود پیام تولید کرده نه اینکه واسطه‌ای بوده است.

۳. ماده ۲۰ ق.ت.ا: «ماده ۱۹ این قانون شامل مواردی نیست که پیام از اصل ساز صادر نشده باشد و با به طور اشتباه صادر شده باشد». ماده ۲۳ ق.ت.ا: «اگر اصل ساز به طور صریح هرگونه اثر حقوقی داده پیام را مشروط به تصدیق دریافت داده پیام کرده باشد، داده پیام ارسال نشده تلقی می‌شود. مگر آنکه تصدیق آن دریافت شود.»

همچنین قانون تجارت الکترونیکی، اختیاری بودن قواعد را نیز در راستای اصل آزادی قراردادها به رسمیت می‌شناسد و در ماده «۵» خود مقرر می‌دارد: «هرگونه تغییر در تولید، ارسال، دریافت، ذخیره و یا پردازش داده پیام، با توافق و قرارداد خاص طرفین معتبر است».

البته به لحاظ اینکه قانون تجارت الکترونیکی، دارای قواعد خاصی در اعمال انحصاری و قواعد حقوقی در حوزه تجارت الکترونیکی است، شاید به مصلحت بود که در اجرای این قانون قواعد اختیاری کنار گذاشته می‌شد و جهت رعایت نظم و یکپارچگی، قواعد حقوقی به نحو یکسان اجرا می‌شد (پور سید، ۱۳۸۶: ۶۲).

بنابر آنچه ذکر شد، ملاحظه می‌شود که با تصویب قانون تجارت الکترونیکی در کشورمان، قراردادهای الکترونیکی، چه به لحاظ ماهیت، و چه به لحاظ فرآیند تشکیل، از پشتوانه قانونی لازم برخوردار گردید و در چارچوب حقوقی کشور معتبر شناخته شد.

گفتار سوم: اسباب و شرایط انعقاد قراردادهای الکترونیکی

الف: شیوه‌های انعقاد قرارداد الکترونیکی

انعقاد قراردادهای الکترونیکی، با توجه به گستره وسایل ارتباط الکترونیکی، از روش‌های متفاوتی، امکان پذیر است.

۱. انعقاد قرارداد از طریق تلگرام، تلکس، تلکپی، و یا نامبر.

ابتدایی‌ترین شیوه انعقاد قراردادهای الکترونیکی، استفاده از تلگرام^۱، تلکس^۲، تلکپی^۳ و یا نامبر^۴ است. این وسایل ارتباط الکترونیکی همگی می‌توانند به منظور ابراز اراده و تشکیل قرار داد مورد

۱. تلگرام: دستگاهی است که به وسیله آن، مطالب نوشته‌ای برای تحویل به مخاطب از طریق تلگراف ارسال و مخابره می‌شود. فرستنده پیام خود را به شرکت تلگرام به صورت کتبی یا تلفنی تسلیم می‌نماید. متصدی شرکت تلگرام پیام را به متن تبدیل و از طریق شبکه‌های ارتباطی شرکت، به مخاطب مخابره می‌نماید این پیام در قالب فرم کاغذی به مخاطب تسلیم می‌شود

۲. تلکس telex: در تلکس پیام کتبی یا شفاهی، در یک دستگاه دور نویس تایپ شده و توسط یک دستگاه دورنویس دیگر از طریق شبکه‌های ارتباطی دریافت می‌گردد.

۳. تلکپی یا دورنگار telecopy: معمولاً از طریق وارد کردن یک سند کاغذی در دستگاه نامبر ارسال کننده و اسکن سند و تبدیل آن به پیام‌های دیجیتالی ارسال می‌گردد.

۴. نامبر fax: در نامبر غیر رایانه‌ای یک پیام از طریق وارد کردن کاغذی که مطالب پیام روی آن نوشته شده، در دستگاه نامبر ارسال می‌نماید و دستگاه گیرنده نیز از این سند کپی دقیقی تهیه کرده و آنرا چاپ می‌نماید در نوع

استفاده قرار گیرند و گاه حتی قانونگذار این وسایل را، وسیله‌ای قابل اطمینان برای تبادل داده‌ها و پیام‌ها به شمار آورده است. برای مثال، قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترال، در بند «الف ماده ۲»، با تعریفی که از داده پیام آورده است، پیامهای مخابره شده از طریق تلگرام، تلکس یا نامبر را "داده پیام" دانسته و مقرر نموده است: «هرگاه قانون وجود یک نوشته را لازم بداند، داده پیام شده از طریق تلگرام، تلکس یا نامبر، کافی خواهد بود...».

در کشور ما نیز وسایل ارتباط الکترونیکی فوق الذکر، از سوی قانونگذار به رسمیت شناخته شده است. در بند «ج ماده ۲» قانون داوری تجاری بین المللی مصوب ۱۳۷۶ آمده است که: «... متقاضی دادرسی می‌تواند درخواست ارجاع امر به داوری را از طریق نامه سفارشی دو قبضه، پیام تصویری، تلکس، تلگرام، و اظهارنامه و نظایر آن برای طرف دیگر ارسال نماید...».

۲. انعقاد قرارداد الکترونیکی از طریق وب سایت^۱:

در فضای وب سایت، تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالا و خدمات از یکسو و خریداران و متقاضیان از سوی دیگر به راحتی می‌توانند با یکدیگر قرارداد منعقد نمایند. معمولاً در این وب سایت‌ها، شرایط عمومی عرضه کالا و خدمات، قیمت، نحوه تسلیم مبیع یا تادیه ثمن و مشخصات و ویژگی‌های محصول و احياناً تصویری از کالای مورد عرضه، دیده می‌شود. همچنین خرید کالا یا خدمات، می‌تواند با تکمیل مندرجات خاصی صورت گیرد که متقاضی خرید کالا یا خدمات، می‌تواند با تکمیل مندرجات آن و در نهایت با انتخاب گزینه «موافقم»^۲ یا «قبول»^۳، مبادرت به انعقاد قرارداد نماید.

در حقیقت می‌توان این وب سایت‌ها را به ویتترین مغازه‌ها و یا قفسه‌های موجود در فروشگاه‌ها مقایسه نمود، و در این زمینه سوال‌هایی هم مطرح می‌شود. از قبیل این‌که آیا آنچه از طریق این وب سایت‌ها خطاب می‌شود، "ایجاب عام" به شمار می‌رود یا "دعوت به معامله"؟

رایانه‌ای آن از هیچ گونه کاغذی چه برای ارسال چه برای دریافت استفاده نمی‌شود و پیام‌ها در رایانه فرستنده و گیرنده باقی می‌مانند.

1. website
2. I Agree
3. Accept

۳. انعقاد قرارداد از طریق پست الکترونیکی^۱:

نامه‌هایی که از طریق پست الکترونیکی ارسال می‌شوند، با سرعت بسیار بالایی به دست مخاطب می‌رسند. به‌گونه‌ای که فاصله بین ارسال نامه و دریافت آن توسط گیرنده، در هر کجای دنیا بین چند ثانیه تا چند دقیقه طول می‌کشد.

اگر محتوای این نامه‌های الکترونیکی، ایجاب و یا قبول یک قرارداد باشد، قرارداد از این طریق تشکیل شده به حساب می‌آید. حال چنانچه فرستنده و گیرنده، در هنگام نامه‌نگاری به طور هم‌زمان در حال استفاده از شبکه باشند، (اصطلاحاً online باشند)، در این حالت، انعقاد قرارداد بین آنها، همانند انعقاد قرارداد در یک جلسه حضوری خواهد بود. ولی اگر گیرنده در زمان ارسال نامه به اینترنت متصل نباشند، (اصطلاحاً offline باشد)، در این حالت آثار استفاده از پست الکترونیکی در انعقاد قرارداد، همانند آثار استفاده از پست سنتی خواهد بود. و بنابراین زمان انعقاد قرارداد تابع مقررات حاکم بر ارسال و وصول پستی خواهد بود.

۴. انعقاد قرارداد از طریق «مبادله الکترونیکی داده‌ها»^۲:

بازرگانان و شرکت‌هایی که روابط مستمر معاملاتی با یکدیگر دارند، معمولاً پیش از انجام معامله و مبادله از طریق تجارت الکترونیکی، جهت حفظ امنیت داده پیام‌ها، با یکدیگر توافقاتی می‌نمایند که به موجب آن معمولاً نحوه تشخیص و انتساب پیام‌های رسیده به طرفین، قالب و شکل تدوین پیام‌ها، شیوه‌های پرداخت ثمن معاملات و سایر امور مورد نظر طرفین، تعیین می‌گردد.

پس از توافق در خصوص ترتیبات مذکور، طرفین، معاملات و مبادلات خود، اعم از سفارش کالا، پرداخت ثمن و... را با رعایت ترتیبات مقرر به واسطه اینترنت به انجام می‌رسانند. بنابراین مبادله الکترونیکی داده‌ها، مبتنی بر یک توافق متقابل از پیش تعیین شده است. امروزه، انعقاد قراردادها و مبادلات الکترونیکی از طریق شبکه، بیشتر با استفاده از روشهای پست الکترونیکی در اینترنت و مبادله داده در اینترنت صورت می‌پذیرد.

۱. پست الکترونیکی (email): یکی از خدمات اینترنت می‌باشد، که تقریباً همانند پست سنتی است با این تفاوت که عمل انتقال نامه‌ها در آن به طور فیزیکی نبوده، بلکه به صورت انتقال فایل‌های رایانه‌ای که توسط سیستم‌های الکترونیکی است انتقال می‌یابد.

2. (EDI)Electronic Data Interchange

ب: شرایط انعقاد قراردادهای الکترونیکی

۱. شرایط عمومی صحت قراردادها:

بر مبنای ماده «۱۹۰ قانونی مدنی»: «برای صحت هر معامله، شرایط ذیل اساسی است:

۱- قصد طرفین و رضای آنها ۲- اهلیت طرفین ۳- موضوع معین که مورد معامله باشد ۴- مشروعیت جهت معامله». در قراردادهای غیر الکترونیکی و سنتی، رعایت یکسری ضوابط و مقررات در خصوص بندهای ۱ تا ۴ این ماده جهت صحت و نفوذ ماهیت قرارداد، ضروری است، قراردادهای، از نظر ماهیت و آثار آن با قراردادهای غیر الکترونیکی تفاوتی ندارند و فقط شرایط شکلی و فرآیند شکل‌گیری آنها با یکدیگر فرق دارند. با توجه به این مساله می‌توان ادعا کرد، که رعایت مقررات این ماده در مورد انعقاد قراردادها و معاملات الکترونیکی نیز مصداق دارد، البته با این تفاوت که نحوه ابراز اراده در معاملات سنتی که ممکن است به شکل کتبی، شفاهی و یا حتی با اشاره صورت پذیرد، در معاملات الکترونیکی می‌تواند به طرق کلیک کردن بر روی یک گزینه و یا ارسال یک داده پیام باشد، در این قسمت ما به بررسی شرایط عمومی صحت قراردادها در خصوص معاملات الکترونیکی پرداخته و بررسی می‌کنیم که آیا الکترونیکی بودن قرارداد، تا چه میزان در نحوه اعمال این شروط، تاثیرگذار خواهد بود.

۱.۱. قصد طرفین و رضای آنها:

در علم حقوق، قصد و رضا اعمال ارادی‌اند. اراده از دو بخش مهم قصد و رضا تشکیل می‌شود و در حقیقت همان «حرکت عملی است برای تحقق و منجز ساختن آنچه از روی علم و ادراک تصمیم گرفته شده است». برای انجام قرارداد دو قصد با هم همکاری می‌کنند. بدون قصد، حتی با قصد یک طرف، عقدی تشکیل نمی‌شود. البته صرف وجود قصد درونی نیز برای تشکیل عقد کافی نیست^۱. و برای حصول و انعقاد عقد، یک طرف باید قصد خود را به طرف دیگر اعلام و ابراز نماید و در مقابل مخاطب، نیز باید توافق و قصد خود را ابراز نماید. البته دو طرف باید با رضا و تمایل و از روی اختیار قصد خود را ابراز نمایند. (قاسم زاده، ۱۳۸۷: ۴۶).

به همین ترتیب، در انعقاد یک قرارداد الکترونیکی نیز، وجود قصد ناشی از رضا به انجام معامله، از ملزومات انعقاد آن است و ضمانت اجرای حاصل از عدم قصد و رضای طرفین، در خصوص این نوع قراردادها نیز، مجرا خواهد بود.

۱. ماده ۱۹۱ قانون مدنی

البته در مقایسه با قراردادهای غیر الکترونیکی، امکان بروز اشتباه در هنگام برقراری ارتباط از طریق وسایل الکترونیکی، بسیار شایع است و به همین منظور، قانونگذار در مواردی که داده پیام ارسال شده از سوی اصل ساز (که می‌تواند حاوی ایجاب و یا قبول باشد)، به طور اشتباه صادر شده باشد، اصلاً آن را قابل انتساب به اصل ساز نمی‌داند و فاقد اثر می‌داند. ماده «۲۰ قانون تجارت الکترونیکی» در این خصوص مقرر می‌دارد: «ماده ۱۹ این قانون شامل مواردی نیست که پیام از اصل ساز صادر نشده باشد، یا به طور اشتباه صادر شده باشد».

با توجه به کثرت خطاها در محیط‌های الکترونیکی (البته اشتباه کاربران در هنگام وارد کردن اطلاعات)، امروزه با پیشرفت‌های نوین در تجارت الکترونیکی، این اختیار به طرفین داده می‌شود، که اشتباهات خویش را با تعامل حل نمایند. یعنی در صورت بروز اشتباه، فوراً با یکدیگر توافق نموده، آن را تصدیق و رضایت خویش را با فشار دادن چند کلید به طرف مقابل ابلاغ نمایند (هیل، ۱۳۸۵: ۶۲).

از دیگر مواردی که در خصوص قصد طرفین مطرح می‌شود، اعلام و ابراز این اراده و قصد و رضا می‌باشد. چرا که قصد درونی به تنهایی باعث تحقق عقد و انعقاد قرارداد نمی‌شود. بدین ترتیب، طرفینی که قصد دارند، قرارداد الکترونیکی منعقد نمایند، باید قصد و رضای خویش را به نوعی که برای طرف مقابل ملموس باشد، ابراز نمایند. این اعلام و ابراز اراده در انجام قرارداد الکترونیکی، در قالب ایجاب و قبول الکترونیکی مطرح می‌شود.

۲.۱. اهلیت طرفین :

ماده ۲۱۰ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «متعاملین باید برای معامله اهلیت داشته باشند.» بنابراین لازمه انعقاد یک قرارداد نافذ، احراز اثبات اهلیت طرفین یعنی، بلوغ، عقل و رشد است. بدیهی است در خصوص قراردادهای الکترونیکی نیز که از جهت ماهیت با قراردادهای غیر الکترونیکی یکسان هستند، چنین شرایطی (اهلیت)، ضروری به نظر می‌رسد.

البته در مورد قراردادهای الکترونیکی، از آنجا که نسل جدید به طور معمول، سروکار بیشتری با اینترنت دارند و همچنین کنترل اهلیت مشتری برای فروشنده، تقریباً غیر ممکن است، لذا موضوع عدم اهلیت در مورد صغار، نیاز به بررسی بیشتری دارد. ضمن اینکه تجارت الکترونیکی، بیشتر در بعد بین الملل صورت می‌پذیرد و محدودیت مکانی ندارند و بنابراین مسئله اختلاف نظر در مورد سن رشد و بلوغ بین کشورهای مختلف و ضمانت اجرای متفاوت آنها در این مورد و در

نهایت پیدایش تعارض در قوانین کشورهای متعاملین، توجه بیشتر به این جنبه با اهمیت را روشن می‌سازد.

اگر چه نوجوانان هنوز همانند فروشگاه‌های سنتی به کار خرید اینترنتی مشغول نشده‌اند، ولی نشانه‌های بسیاری حاکی از این است که نوجوانان به عنوان یک قدرت خرید بزرگ اینترنتی شروع به حرکت نموده‌اند. موسسه تحقیقاتی^۱ "TRU" در شیکاگو گزارش می‌دهد که «حدود ۳۱ میلیون نوجوان، رقمی برابر ۱۴۱ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۸ خرج کرده‌اند، که از این مبلغ حدود ۵۸ میلیون دلار در اینترنت صرف شده است و تا سال ۲۰۰۲، این رقم به ۱/۲ میلیارد دلار خواهد رسید و رقم این نوجوانان به دو برابر یعنی ۱۶/۶ میلیون نفر خواهد رسید (کورپر، ۱۳۸۰: ۷۴)».

توجه به آمار فوق نشان می‌دهد که تا چه میزان تاجر و فروشندگان اینترنتی، به طور ناخواسته وارد معامله با نوجوانان و صغار می‌شوند که البته با توجه به قواعد کشورهای متعدد در خصوص این مساله، ضمانت اجرای متفاوتی خواهد داشت.

چنانچه پس از انعقاد یک قرارداد الکترونیکی، عدم اهلیت (مثلاً صغر) یکی از طرفین محرز شود، در صورتی که در قوانین کشورهای دوطرف، عدم اهلیت مورد قبول باشد، قرارداد منحل شده فروشنده باید به محض اطلاع، کالای فروخته شده را پس بگیرد و مبلغ دریافتی را مسترد دارد. در این حالت چنانچه فروشنده در کنترل اطلاعات مرتبط با سن مشتری، اهمال کرده باشد، با خطر تخلف از قرارداد و مسئولیت مدنی مواجه خواهد شد. اگر اطلاعاتی مرتبط با سن در انعقاد قرارداد الکترونیکی موجود نباشد چون کنترل اهلیت مشتری، غیر ممکن است، در این موارد "حقوق فرانسه" اعمال نظریه «وکالت ظاهری» را لازم می‌داند و براساس این نظریه چنین فرض می‌شود که پدر و مادر کودک طرف قرارداد بوده‌اند و آنها بدهکار قیمت محسوب می‌شوند (زویه، ۱۳۸۸: ۷۴).

حال چنانچه در قوانین کشورهای متبوع متعاملین، مساله اهلیت، متعارض باشد، جهت بررسی سرنوشت معامله و فرد مسئول باید به قوانین و رویه‌های موجود در زمینه تعارض قوانین، در حقوق بین‌الملل خصوصی کشورهای متبوع طرفین مراجعه شود.

۳.۱. مورد معامله :

مورد معامله یا مورد قرارداد در واقع همان مجموع امور توافق شده و تملیک یا تعهدات متقابلی است که دو طرف با عقد، آنها را ایجاد کرده‌اند. ماده "۲۱۴ قانون مدنی" مقرر می‌دارد: «مورد

معامله باید مال یا عملی باشد، که هر یک از متعاملین، تعهد تسلیم یا ایفاء آن را می‌کند» و در موارد متعددی^۱ به بیان شرایط و اوصاف مورد معامله می‌پردازد. این شرایط عبارتند از: مالیت داشتن، منفعت عقلایی و مشروعیت داشتن، معلوم و معین بودن و مقدور بودن.

۴.۱. مشروعیت جهت معامله:

انگیزه اصلی و شخصی، را که در معامله نسبت به آن توافق شده است، جهت معامله گویند (قاسم-زاده، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

ماده ۲۱۷ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «در معامله لازم نیست که جهت آن تصریح شود ولی اگر تصریح شده باشد. باید مشروع باشد و الا معامله باطل است.

در قراردادهای الکترونیکی، همانند قراردادهای غیر الکترونیکی، موضوع معامله باید قانونی بوده و البته مشروعیت هم داشته باشد. قانونی و مشروع بودن کالا، به طور قابل ملاحظه‌ای از حیث قوانین کشورهای مختلف متفاوت است. برخی از این کالاها نظیر مواد مخدر، ممنوعیت عمومی دارند و برخی دیگر ممکن است حسب مورد مخالف یا موافق نظم عمومی و اخلاق حسنه، شناخته شوند که از آن جمله می‌توان ادوات رمزنگاری، داروها، اسناد پرسشنامه، فایل‌هایی با اسامی غیرقانونی را نام برد. همچنین فروش اموال اطلاعاتی که حقوق انحصاری نسبت به آنها وجود دارد و از طریق حق مولف حمایت می‌شوند غیر قانونی^۲ است و همین طور عناوین شخصیت‌ها و تجارت اعضای بدن.

البته ممنوعیت‌های قانونی دیگر نیز ممکن است در تجارت الکترونیکی وجود داشته باشد. از جمله این‌که قوانین محلی، فروش کالا به کشور معین را منع کرده باشند، یا فروش فرآورده‌هایی به محجورین نابالغ (مثل توتون و عکس مستهجن) ممنوع باشد (نوری، ۱۳۸۸: ۱۳۱).

بنابراین در قراردادهای الکترونیکی، با توجه به ابعاد وسیع آن از نظر مکانی، مساله موضوع مورد معامله اهمیت ویژه‌ای به خود می‌گیرد و باید کلیه محدودیت‌های قانونی، محلی، بین‌المللی و عرف در نظر گرفته شود (از جمله تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی و...).

در کشور ما، مطابق بند ب (۶-۱۵) مقررات و ضوابط اطلاع رسانی رایانه‌ای مصوب ۸۰/۹/۱۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی، «فعالیت‌های تجاری و مالی غیر قانونی و غیر مجاز، از طریق شبکه اطلاع رسانی و اینترنت از قبیل جعل، اختلاس، قمار و غیره» ممنوع است.

۱. موادی از جمله ۲۱۴، ۲۱۵، ۳۴۸، ۳۵۴، ۳۵۳، ۳۵۲، ۳۵۱ و ۳۴۹ قانون مدنی

۲. منظور داده‌های شخصی مرتبط با حریم زندگی خصوصی اشخاص است.

همچنین بندهای "ب (۶-۱۶) و ج (۷-۱۷)"، نیز خرید و فروش و تبلیغات کلیه کالاهایی را که منع قانونی دارند، در شبکه‌های اطلاع رسانی و اینترنت ممنوع اعلام کرده است. بدیهی است کلیه شرایط و اوصاف موضوع مورد معامله در قراردادهای غیر الکترونیکی (از قبیل معلوم بودن، منفعت عقلایی و مشروعیت داشتن)، باید در قراردادهای الکترونیکی نیز رعایت شود همچنین، جهت معامله در قراردادهای الکترونیکی همانگونه که ذکر شد باید مشروع باشد و الا این قرارداد نیز، حالت بطلان به خود می‌گیرد.

۲. شرایط اختصاصی قراردادهای الکترونیکی:

وضعیت ویژه ارتباطات تجاری در شبکه‌های الکترونیکی، پاره‌ای تفاوت‌ها را در مقایسه با معاملات غیر الکترونیکی پدید می‌آورد. با توجه به این‌که تجارت الکترونیکی با سرعت در حال گسترش است، در آینده به تدریج این‌گونه معاملات، از قوانین غنی‌تر و چارچوب حقوقی تکامل یافته‌تری برخوردار خواهد شد. از این رو به مرور به تعداد و تنوع شرایط اختصاصی انعقاد معاملات الکترونیکی افزوده خواهد شد.

در این قسمت، ما به دو نمونه از شرایطی که مختص انعقاد قراردادها در محیط الکترونیکی است، می‌پردازیم.

۱.۲. لزوم ارائه اطلاعات موثر به مصرف کننده:

در قواعد تجاری الکترونیکی، حمایت از مصرف کننده از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. یکی از علل شایع حمایت‌های موثر از مصرف کنندگان، در شبکه‌های الکترونیکی، کاهش امکانات و قدرت آنان برای ارزیابی عرضه کنندگان، در مقایسه با نظام غیر الکترونیکی معاملات است.

در طی قرون متمادی، به تدریج شاخص‌های گوناگونی برای ارزیابی عرضه کنندگان و محک زنی کالاها و خدمات آنان در عرصه معاملات سنتی پدید آمده است. ملاقات حضوری با عرضه کننده و ملاحظه امکانات و محل کسب و کار وی از شیوه‌های مرسوم برای ارزیابی عرضه کننده به شمار می‌رود.

بسیاری از این شاخص‌های ارزیابی در معاملات سنتی در معاملات الکترونیکی از کارآمدی لازم برخوردار نیستند. این وضعیت، مصرف کنندگان را در مقایسه با عرضه کنندگان در معرض آسیب پذیری بیشتری قرار می‌دهد. از نگاه فروشنده، صرف پرداخت قیمت کالا از جانب مشتری، مساله عمده است و در بیشتر موارد، نیاز چندانی به شناسایی هویت و وضعیت مشتری (البته به استثنای

مساله اهلیت وی) وجود ندارد. اما از نقطه نظر خریدار، شناخت عرضه‌کننده محصول و اطلاع از وضعیت وی به منظور ارزیابی کمیت و کیفیت کالا و مقایسه عرضه‌کنندگان با یکدیگر به منظور دستیابی به مناسب‌ترین انتخاب، از اهمیت به سزایی برخوردار است.

برای تامین این ضرورت، موادی چند از قانون تجارت الکترونیکی، به توانمندسازی مشتریان برای شناسایی عرضه‌کنندگان و بررسی کالاها و خدماتی که از طریق شبکه‌های الکترونیکی معرفی و عرضه می‌شوند و همچنین کسب اطلاع از شرایط معامله، اختصاص یافته است.^۱

بر طبق ماده "۳۳" این قانون، عرضه‌کنندگان مکلف شده‌اند اطلاعات موثر در تصمیم‌گیری مصرف‌کنندگان را از زمان مناسبی قبل از قرارداد در اختیار آنان قرار دهند و در ادامه این ماده، حداقل اطلاعات لازم را در این مورد به شرح ذیل بیان نموده است که به طور خلاصه عبارتند از:

- مشخصات فنی و کاربردی کالاها یا خدمات
 - هویت عرضه‌کننده
 - هزینه‌هایی که برای خرید کالا برعهده مشتری است.
 - مدت اعتبار پیشنهاد (فروش و ایجاب)
 - شرایط قرارداد مانند نحوه پرداخت و چگونگی اجرای تعهدات
- علاوه بر موارد فوق که از آنها به عنوان اطلاعات مقدماتی نام برده شده است، عرضه‌کنندگان باید ضمن ارسال تاییدیه اطلاعات مزبور برای مصرف‌کننده، اطلاعات دیگری را نیز به صورت جداگانه برای آنان ارسال نمایند. این اطلاعات در ماده ۳۴ «قانون تجارت الکترونیکی»، طی ۴ بند به صورت زیر احصا شده‌اند:
- نشانی اقامتگاه عرضه‌کننده برای شکایت احتمالی
 - اطلاعات مربوط به خدمات پس از فروش
 - شرایط فسخ قرارداد که به موجب مواد ۳۷ و ۳۸ این قانون، جزء حقوق مشتری است
 - شرایط فسخ قراردادهای فروش خدمات (شکوری مقدم، ۱۳۸۴: ۱۰۷)
- با توجه به موارد فوق به نظر می‌رسد، ارائه این چنین تکالیف قانونی برای عرضه‌کنندگان در جهت حمایت از مصرف‌کنندگان می‌تواند، تاثیری به سزا در استقبال عمومی از تجارت الکترونیکی داشته باشد.

۱. فصل اول از مبحث اول از باب سوم قانون تجارت الکترونیکی (مواد ۳۳ الی ۴۹) به این مقوله اختصاص دارد.

۲.۲. حق فسخ هفت روزه :

در قواعد حقوق داخلی در معاملات و عقود منعقد، اصل بر لزوم عقود است و ماده «۳۹۶ قانون مدنی» به نحو خاص خیاراتی را برای حفظ حقوق طرف‌های معامله پذیرفته است. البته طبق ماده «۴۴۸ قانون مدنی» سقوط همه یا برخی از خیارات حین عقد پذیرفته شده است. یکی از شرایط اختصاصی قراردادهای الکترونیکی که در قانون تجارت الکترونیکی، در زمره حقوق مصرف کننده وضع گردیده است، نوعی حق فسخ کلی با مهلت ۷ روزه برای مصرف کننده است.

ماده "۳۷" قانون مذکور مقرر می دارد: «در هر معامله از راه دور، مصرف کننده باید حداقل ۷ روز کاری وقت برای انصراف از قبول خود، بدون تحمل جریمه یا ارائه دلیل داشته باشد. تنها هزینه احتمالی بر مصرف کننده، هزینه بازپس فرستادن کالا خواهد بود».

برخی معتقدند اعمال این حق که به نوعی مغایر قواعد عمومی به ویژه اصل لزوم در قراردادها است، در واقع پذیرش نوعی خیار کلی برای فسخ معاملات از راه دور است و از آنجائی که این ماده جزء قواعد آمره بوده و غیر قابل اسقاط می باشد، لذا به معنای جایز بودن کلیه معاملات از راه دور برای حداقل هفت روز می باشد. (پور سید، ۱۳۸۶: ۶۷) اما به نظر نمی رسد که پذیرش این حق فسخ هفت روزه برای مصرف کننده حمل بر جایز بودن عقد شود زیرا عقد جایز، عقدی است که در آن هر کدام از طرفین قرارداد در هر زمان که بخواهد حق فسخ قرارداد را دارد؛ لکن در این خصوص صرفاً این حق برای مشتری تا مدت ۷ روز پیش بینی شده است، کما اینکه قانونگذار مدنی در مبحث خیارات در خیار حیوان مهلت ۳ روزه را برای مشتری و در خیار تأخیر ثمن مهلت ۳ روزه را برای بایع با تحقق شرایطی پیش بینی کرده است.

مبدا این مهلت هفت روزه، در قراردادهای الکترونیکی فروش خدمات، از تاریخ انعقاد آن می باشد و در قراردادهای الکترونیکی فروش کالا، این مهلت از تاریخ تسلیم کالا به خریدار آغاز می شود.^۱

پس از اعمال حق انصراف، فروشنده باید کل مبلغ دریافتی از خریدار را بدون درخواست هیچ گونه وجهی بابت جریمه، در اسرع وقت به وی بازگرداند.^۲ و تنها هزینه تحمیلی بر مصرف کننده، هزینه بازپس فرستادن کالا خواهد بود.

۱. بند الف، ماده ۳۸، ق. ت. ا.

۲. بند ج، ماده ۳۸، ق. ت. ا.

البته این حق فسخ ۷ روزه در مواردی قابل اعمال نخواهد بود. از جمله این موارد بند د ماده ۳۸ قانون تجارت الکترونیکی، قابل ذکر است. در این ماده مقرر شده که کالاها و یا خدمات موضوع معامله در صورتی که دارای شرایط خاص باشند، از شمول ماده ۳۷، خارج می‌باشند. در این قانون موارد فوق (مواردی که کالا یا خدمات شرایط خاص دارند)، شمارش نشده‌اند، اما به نظر می‌رسد کالاهای فاسد شدنی و کالاهایی که باز پس فرستادن آنها به مقدار قابل ملاحظه‌ای از ارزش و قیمت آنها می‌کاهد، و بدین ترتیب باعث ورود ضرر و زیان به عرضه کننده می‌شود، به حکم "لاضرر" باید در ردیف موارد استثنائی فسخ هفت روزه به شمار روند.

۳.۲. استثنائاتی بر شرایط اختصاصی:

دسته‌ای از معاملات الکترونیکی هستند که، به طور کلی از شرایط اختصاصی که در بندهای «۱ و ۲» بیان شده و هم چنین از کلیه قواعد حمایتی مندرج در فصل اول از میحث اول باب سوم قانون تجارت الکترونیکی (مواد ۳۳ الی ۴۱)، مستثنی شده‌اند. این معاملات در بندهای "الف تا ه ماده ۴۲" قانون مذکور، احصا شده‌اند و به قرار زیر می‌باشند:

- خدمات مالی که فهرست آن به موجب آیین نامه‌ای است که در ماده ۷۹ این قانون خواهد آمد.

- معاملات راجع به فروش اموال غیر منقول و یا حقوق مالکیت ناشی از اموال غیر منقول به جز اجاره.

- خرید از ماشین‌های فروش مستقیم کالا و خدمات.

- معاملاتی که با استفاده از تلفن (همگانی) انجام می‌شود.

- معاملات راجع به حراجی‌ها.

استثناء دیگری که در رابطه با شرایط اختصاصی معاملات الکترونیکی مطرح می‌شود، در ماده ۴۷ این قانون عنوان شده است. با توجه به اینکه ممکن است قسمت‌هایی از یک معامله الکترونیکی، به صورت غیرالکترونیکی انجام شود، قانونگذار این قسمت‌ها را از شمول مقررات قانون تجارت الکترونیکی (و از جمله شرایط عنوان شده) مستثنی نموده است و مقرر می‌دارد: «در معاملات از راه دور آن بخش از موضوع معامله که به روشی غیر از وسایل ارتباط از راه دور انجام می‌شود، مشمول مقررات این قانون نخواهد بود».

به عنوان مثال، ممکن است طرفین معامله با همدیگر در یک نمایشگاه بازرگانی آشنا شده و مذاکرات لازم را نیز انجام داده باشند. ممکن است متن قرارداد فیما بین را، نهایی نموده و حتی آن

را امضا کرده باشند. انجام غیر الکترونیکی این فرآیندها، موجب نمی‌شود که طرفین نتوانند مابقی روند معامله را از طریق الکترونیکی دنبال کنند (از قبیل پرداخت ثمن، تهیه بیمه نامه و...).

در پایان ذکر این نکته، ضروری است که، هرگونه شروط قراردادی، بر خلاف شرایط اختصاصی معاملات الکترونیکی و هم چنین مقررات مندرج در فصل اول از باب سوم قانون تجارت الکترونیکی، طبق ماده ۴۶ این قانون، بلااثر می‌باشد. بدین مفهوم که کلیه این مقررات جزء قواعد آمره است و توافق طرفین بر خلاف آنها منتفی خواهد بود. هم چنین، درج هرگونه شرط غیر منصفانه به ضرر مصرف کننده، غیر مؤثر و بلااثر خواهد بود^۱. بدیهی است «غیر منصفانه» بودن شرط، حسب مورد با داوری عرف قابل تشخیص خواهد بود.

نتیجه‌گیری:

همانگونه که ملاحظه کردیم ابراز اراده‌ها از طریق الکترونیکی و لذا انعقاد اعمال حقوقی اعم از قراردادهای ایقاعات الکترونیکی امکان‌پذیر است. انعقاد قراردادهای الکترونیکی مطابق قانون تجارت الکترونیکی با توجه به گستره وسایل ارتباط الکترونیکی، از روش‌های متفاوتی امکان‌پذیر است. انعقاد قرارداد از طریق تلگرام، تلکس، تلکپی و یا نامبر، از طریق وب سایت، پست الکترونیکی، مبادله الکترونیکی داده‌ها در این مقاله مورد بررسی قرار گرفتند. نظر به این که مفهوم قرارداد در فضای الکترونیکی و غیر الکترونیکی تفاوتی ندارد و ماهیت و اوصاف و آثار این قراردادهای یکسان است و تنها در فرایند تشکیل این دو دسته از قراردادهای تفاوت وجود دارد، لذا مطابق مقررات قانون تجارت الکترونیک، به‌منظور انعقاد قراردادهای الکترونیکی، تحقق شرایطی عمومی و اختصاصی لازم است. شرایط عمومی انعقاد قراردادهای الکترونیکی همانند شرایط عمومی انعقاد قراردادهای سنتی است که در ماده ۱۹۰ قانون مدنی به آن اشاره شده است، یعنی قصد طرفین و رضای آن، اهلیت طرفین، موضوع معین و مشروعیت جهت معامله. لکن انعقاد قراردادهای در فضای الکترونیکی، شرایط خاصی را نیز می‌طلبد که لزوم ارائه اطلاعات مؤثر به مصرف کننده و پیش بینی حق فسخ هفت روزه از آن جمله هستند. این شرایط اختصاصی در قراردادهای الکترونیکی جزء قواعد و مقررات آمره است و توافق طرفین خلاف مقررات قانون تجارت الکترونیک امکان‌پذیر نیست. هم چنین درج هر گونه شرط غیر منصفانه به ضرر مصرف کننده، غیر مؤثر و بلااثر است.

۱. ماده ۴۶ قانون تجارت الکترونیکی مقرر می‌دارد: «استفاده از شروط قراردادی خلاف مقررات این فصل و هم چنین اعمال شروط غیر منصفانه به ضرر مصرف کننده، مؤثر نیست.»

منابع و مأخذ:

الف. فارسی:

۱. شهیدی، مهدی (۱۳۸۱) **اصول قراردادهای و تعهدات**، چاپ اول، تهران: انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد.
۲. شکوری مقدم، محسن (۱۳۸۴) **حقوق تجارت الکترونیکی**، جلد اول، تهران: انتشارات ذره.
۳. رضایی، علی (۱۳۸۷) **حقوق تجارت الکترونیکی**، چاپ اول، تهران: بنیاد حقوقی میزان.
۴. قلی زاده، فرهاد (۱۳۷۹) **فرهنگ تشریحی اصطلاحات کامپیوتری مایکروسافت**، چاپ اول، تهران: انتشارات کانون نشر علوم علوم.
۵. پور سید، بهزاد (۱۳۸۶) «قانون تجارت الکترونیک و نوآوریهای آن»، **مجله حقوقی دادگستری**، شماره ۵۹، صص ۷۰-۵۶.
۶. قاسم زاده، سید مرتضی (۱۳۸۷) **اصول قراردادهای و تعهدات**، چاپ نهم، تهران: نشر دادگستر.
۷. هیل جنیفرای (۱۳۸۵) «آینده قراردادهای الکترونیکی در عرصه بیع بین المللی»، ترجمه مصطفی السان و زینب کنعانی، **مجله حقوقی دو فصلنامه حقوق بین الملل**، مرکز امور حقوقی بین الملل معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، شماره ۳۵، صص ۱۳۷-۱۲۰.
۸. توانا، محمود (۱۳۸۱) **حقوق تجارت الکترونیکی**، تهران: انتشارات گروه مهندسی پژوهشی ساحر.
۹. کورپر، استفان و جونیتالیس (۱۳۸۰) **تجارت الکترونیکی**، ترجمه خسرو مهدی پور عطایی، تهران: موسسه فرهنگی هنری دیباگران.
۱۰. زویه لینان دملغون (۱۳۸۸) **حقوق تجارت الکترونیکی**، ترجمه دکتر ستار / زرکلام، چاپ اول، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش.
۱۱. نوری، محمدعلی و رضا نخجوانی (۱۳۸۲) **حقوق تجارت الکترونیکی**، چاپ اول، تهران: انتشارات گنج دانش.

ب. پایگاه‌های اینترنتی:

1. <http://fa.wikipedia.ary>
2. <http://dadsara.blogfa.com>
3. <http://pejvan.com>
4. <http://www.itna.ir>
5. <http://www.ghavanin.ir>
6. <http://atalebi.com>